

JORGE AMADO. CĂLĂTORII IDENTITARE

RODICA GRIGORE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

rodica.grigore@ulbsibiu.ro

ORCID: 0009-0007-1688-5850

DOI: 10.2478/saacc-2026-0004

Title: Jorge Amado. Identity Journeys

Abstract: Often considered the most significant Brazilian writer of the 20th century, Jorge Amado is more than a “regionalist” or “traditional” author. It is true that he used certain canonical aspects of Latin American literature (the history of the continent, the social and ethical tendency, love and its various forms of manifestation etc.), but he always reconfigured and re-contextualized all these, in order to express not only a modern way of thinking and feeling, but also to allude to some mythical figures, extremely important for the Brazilian spirituality. For example, his famous novel *Gabriela* (1958) presents, by means of the tumultuous love story between Nacib and his new cook, Gabriela, new images (and meanings) of certain indigenous divine figures, underlining especially the feminine principle, by means of the protagonist’s initiatory journey and her successive transformations.

Keywords: *Latin American literature; Brazilian novel; Journey; Initiation; Mythical imagination; Quest;*

Cacao, garoafe și scorțișoară

Scriitorul brazilian Jorge Amado a publicat romanul *Gabriela* (*Gabriela, cravo e canela*), care s-a bucurat de îndată de aprecierea unanimă a cititorilor și a criticii literare, în anul 1958. Subintitulată *Cronica unui oraș de provincie*, cartea are în vedere, pe lângă povestea de dragoste pe care o trăiește frumoasa și impetuoasa mulătră Gabriela alături de Nacib, patronul de origine siriană al unui local la modă, și istoria – mai precis, drumul spre modernizare al localității unde sunt plasate acțiunile ce marchează existența personajelor: Ilhéus, din provincia Bahía.

Considerat de unii interpreți o construcție narativă prin intermediul căreia autorul ar fi aderat deschis la estetica „literaturii regionaliste” afirmate mai ales în nordul (nord-estul) Braziliei, romanul acesta oferă, însă, posibilități numeroase de lectură, câtă vreme, pe lângă temele oarecum „tradițional-costumbriste”, ce țin de domeniul social și economic al lumii descrise, Amado a configurat și un text simbolic, Gabriela însăși putând fi privită ca expresie a acelei Brazilii vii, nonconformiste, libere și adevărate, dar și a culturii africane, care a influențat enorm literatura (și societatea) braziliană. În plus, nu trebuie să pierdem din vedere subtila ironie cu care scriitorul își condimentează textul, și nici notele de sarcasm care nu lipsesc nici ele din prezentarea unor realități care au marcat această țară în primele decenii ale secolului XX. Iar polifonia excelent orchestrată ce domină romanul,

ca și alăturarea unor strategii extrem de moderne (experimentale chiar) cu aspecte pitoresc-descriptive sunt argumente care fac din *Gabriela* un adevărat tur de forță și un document relevant chiar și dincolo de nivelul strict literar în ceea ce privește identitatea braziliană. În fond, Ilhéus, localitatea pusă de peste patru sute de ani sub semnul și, desigur, sub ocrotirea Sfântului Gheorghe (São Jorge dos Ilhéus), se dovedește a fi un creuzet în care se contopesc rase, credințe și etnii diverse, pentru ca prin din amestecul lor unic să rezulte setul de valori – etice și estetice – al regiunii nord-estice a Braziliei (zonă care a și determinat, de altfel, apariția unei literaturi specifice, în descendența mișcării regionaliste care marcase secolul al XIX-lea).

Acțiunea romanului începe în primăvara anului 1925, la vremea când sunt în floare arborii de cacao (sursa prosperității orașului), iar primele pagini oferă cititorului o serie de date esențiale care vor determina întâmplările viitoare: într-o dimineață, liniștea tuturor este zguduită de vestea că moșierul Jesuino Mendonça i-a ucis cu câteva focuri de armă pe soția sa, dona Sinhazinha, și pe dentistul Osmundo Pimentel – chestiune de onoare la care consimt majoritatea celor din oraș, care considerau că adulterul nu putea fi pedepsit altfel. Tot atunci, Nacib, proprietarul localului *Vesúvio* primește vestea că Filomena, bătrâna sa bucătăreasă, a decis să plece, lăsându-l cu afacerea descoperită și devenită, deodată, extrem de vulnerabilă. Textul cărții evidențiază, deci, două planuri principale: pe de o parte, situația unei așezări braziliene care finalmente va urma calea progresului, iar pe de alta, aventurile lui Nacib în căutarea unei bucătărese pricepute care s-o înlocuiască pe Filomena.

Previzibil, aceasă nouă bucătăreasă, cu greu găsită – dar găsită, spre marea ei bucurie, căci fata plecase la oraș ca să scape de sărăcie și de mizerie – este Gabriela, „cravo e canela”; înmiresmată, veselă, mereu încântătoare: „Părea făcută din cântec și dans, din soare și lună, era din garoafe și scorțișoară. Pielea ei de scorțișoară...”¹ Sigur, între Gabriela și Nacib se înfiripă o poveste de dragoste – la început e în primul rând o atracție fizică teribilă, căreia nici unul dintre cei doi nu-i rezistă.

Temele pe care le tratează Amado în acest roman nu sunt noi, căci ele îi marcase ră proza încă din scrierile de început. Nici în privința modalităților de construcție a personajului literar scriitorul nu inovează spectaculos în *Gabriela*; pe alocuri acestea tind să fie grupate, la fel ca în scrierile anterioare, precum *O país do Carnaval* sau *São Jorge dos Ilhéus* (1944), în perechi antagonice sau complementare, puse sub semnul unei simplificări a psihologiei până la datele esențiale, numai că această simplificare nu este, în cazul lui Jorge Amado, simplu clișeu, devenind mecanism ce susține planurile narative ale cărții. Ceea ce dă substanță cu adevărat *Gabrielei* este modalitatea pe care o folosește autorul pentru a prezenta și a evalua deopotrivă modul în care a luat ființă însăși identitatea braziliană, câtă vreme veritabila conștiință (de sine) a personajelor se formează în directă legătură cu ceea ce reprezintă pentru fiecare din ele Ilhéus – și, implicit, Brazilia. Cazul lui Nacib e, desigur, cel mai relevant: „Pentru Nacib era ca și cum s-ar fi născut chiar în momentul sosirii navei la Bahía, când taică-său îl sărutase printre lacrimi. Nu-și

¹ Jorge Amado, *Gabriela*. Traducere și note de Dan Munteanu Colán, București, Editura Univers, 2013. (Toate citatele din cadrul acestui eseu sunt preluate din ediția menționată.)

aducea aminte de Siria, n-avea nici o amintire despre locurile natale, într-atâta se contopiseră cu noua sa patrie, și el devenise brazilian și localnic din Ilhéus.”

Formată din imigranți de origini diferite (arabi, europeni sau chiar asiatici), dar integrând și vechile influențe ale culturii africane, națiunea braziliană se afirmă odată cu deschiderea spre modernitate / modernizare și progres, dar și cu reevaluarea relației pe care fiecare individ o are cu cei din jurul său, înțelegând că, doar cunoscându-l pe Celălalt, se va putea, finalmente, cunoaște cu adevărat pe sine. În plus, romanul prezintă o viziune mult mai senină asupra societății braziliene, diferită, de pildă, de cea atât de infuzată de pesimism a lui Euclides da Cunha, marele autor din secolul al XIX-lea, demonstrând capacitatea oamenilor acestei țări de a depăși vechea lege a sângelui și a violenței prin racordarea la alte norme și, desigur, les prin capacitatea de a prețui iubirea. Nu întâmplător, *Gabriela* a părut unor interpreți „o veritabilă *Iracema* de secol XX, dar cu final fericit.”² (În paranteză fie spus, cuvântul acesta, „Iracema”, nu e altceva decât anagrama pentru „America”).

Vorbind despre propria sa creație, Jorge Amado spunea că, „în Brazilia, cacaoa produce totul, chiar și literatura. Desigur, o literatură având caracteristici bine definite, născută din acest univers dominat de cacao și având și un difuz gust de sânge, ce poate fi simțit de-a dreptul fizic, la lectură.” Iar romanul *Gabriela* include aceste caracteristici, evidențiindu-le chiar din primele pagini, odată cu prezentarea dublei crime care zguduie orașul. Interesant este că, deși la început mai toți locuitorii din Ilhéus consideră că a fost vorba despre o crimă de onoare, deci, care nu trebuie să fie pedepsită de autoritățile judiciare, finalul cărții aduce condamnarea la închisoare a celui vinovat, fapt fără precedent până atunci. Într-un fel, cele patru sute de pagini ale romanului par menite să explice, direct sau subtextual, modul în care, într-un timp scurt, opinia locuitorilor s-a schimbat radical. În plus, această schimbare de optică a influențat profund și nivelul afectiv al oamenilor, dovadă modul în care evoluează tumultuoasa relație a lui Nacib cu Gabriela.

Textul este plasat, din punct de vedere temporal, într-un moment extrem de sensibil (din toate punctele de vedere) din istoria Braziliei, cunoscut sub numele de „Prima Republică” (1889 – 1930), perioadă a unui declin accentuat al oligarhilor regionali, dublat de ascensiunea rapidă a unei burghezii urbane, tensiunile latente sau conflictele deschise între aceste două grupuri sociale reprezentând în mare măsură fundalul poveștii de dragoste a lui Nacib cu Gabriela. În plus, sistemul clientelar al „colonelismului” este de asemenea avut în vedere de Amado, scriitorul evidențiindu-i grava lipsă de etică și efectele adesea catastrofale asupra funcționării societății, mai ales în regiunile îndepărtate de spiritul marilor orașe.³

² John Gledson, „Brazilian Prose from 1945 to 1980”, în *Cambridge History of Latin American Literature*, edited by Roberto González Echevarría & Enrique Pupo Walker, vol. III, Cambridge University Press, 2008, p. 193.

³ „Colonelism” („Coronelismo”) este numele dat sistemului oligarhic care a dominat politica braziliană de la sfârșitul anilor 1890 și până la începutul anilor ‘30 ai secolului XX. Erau numiți „colonei” marii proprietari de terenuri agricole, deținătorii de plantații întinse, dispuși să-și ofere sprijinul politic și mai ales financiar guvernului aflat la putere, sub forma voturilor în cadrul alegerilor. În schimb, oficialii guvernamentali le garantau autoritatea în plan local, coloneii putând acționa după bunul plac împotriva dușmanilor politici sau a adversarilor în afaceri.

Pe de altă parte, întreprinzătorul Mundinho Falcão, venit de la Rio de Janeiro, încearcă să reformeze sistemul politic local și să modernizeze Ilhéus, dragând vechiul port (pentru ca, în acest fel, cacaoa să poată fi exportată în mod direct până în Statele Unite, fără alte costuri suplimentare, așa cum se întâmplă în prezent, când orice transport trebuie să treacă prin marele port din Salvador de Bahía – nu neapărat dintr-o nevoie reală, ci deoarece în acest fel obțineau profit uriaș și unii colonei din fosta capitală braziliană, aflați, desigur, în relații comerciale și familiale cu cei din Ilhéus). Astfel, orașul ar evolua și ar prospera, numai că, pentru ca acțiunile sale să poată avea succes, el trebuie, mai întâi, să schimbe ceva în privința modul în care localnicii își gestionează emoțiile ori se manifestă în plan afectiv.

Toate aceste realitățile sociale și politice erau cunoscute în mod direct de către Jorge Amado, el însuși născut pe o plantație de cacao, nu departe de Ilhéus. Scriitorul chiar nota, referitor la aceste aspecte, într-un eseu din anul 1965: „Totul părea, acolo, fertilizat cu sânge. Fiecare metru pătrat fusese cucerit cu greu, la capătul unor incredibile acte de violență ce implicau atât oamenii, cât și natura. Oamenii porneau în expedițiile de cucerire a naturii neîmblânzite purtând arme și decizi să transforme întregul peisaj care le părea atât de potrivit. Dar, după ce-și cucereau pământul, ca și cum acesta n-ar fi fost de ajuns pentru toți, începeau lupte între foștii aliați, care, acum, își disputau fiecare brazdă, cu toții visând să poată planta cât mai mulți arbori de cacao. Astfel că, în clipa în care acești arbori erau plantați, aveau loc și înmormântările celor care căzuseră victime violenței care părea a nu mai putea fi oprită.”⁴

Rezultatul a fost că în aproximativ trei decenii (din 1890 până în 1920), un vast areal din sudul provinciei Bahía a fost modificat fundamental, căci, de la o regiune împădurită, acesta a devenit cunoscut pentru întinsele și profitabilele sale plantații de cacao. Așa cum aflăm din romanul *Gabriela*, „oamenii se ucideau unul pe altul pentru a dobândi încă o bucată de pământ, fie ea de deal sau de vale...” Evident că aceste plantații aveau nevoie de mână de lucru (dacă se putea, cât mai ieftină, mai ales că sclavia fusese abolită în Brazilia în anul 1888⁵), obținută adesea de pe urma exploatarea oamenilor alungați de sărăcie din zonele lor natale de nord, adesea bătute de grave secete în acei ani. Iar printre acești oameni sărmani plecați în căutarea unei vieți mai bune este și frumoasa Gabriela.

În planul esteticii realist-regionaliste, de care Amado a fost apropiat o perioadă, textul prezintă și o serie de realități sociale și de probleme dificile care au marcat primele decenii ale secolului XX, între ele mai cu seamă efectele lungilor

⁴ Jorge Amado, apud Bede Scott, „The Literature of Cacao”, în *Ariel. A Review of International English Literature*, Vol. 54, No. 3-4/2023, pp. 131-132.

⁵ În mod oficial, încă din anul 1850, Brazilia a interzis importul de sclavi, numai că acesta a continuat sub forma unor „schimburi interprovinciale” acceptate de guvernul central până în 1888, când este adoptată așa numita „Lege de Aur”, abolind definitiv sclavia în întreaga Brazilie. Se pare că în cele trei secole cât aceasta a fost practică la scară largă, peste trei milioane și jumătate de sclavi aduși din Africa Centrală și de Vest au ajuns în fosta colonie a Imperiului Portughez, mai bine de jumătate dintre aceștia debarcând în portul (multă vreme capitală a țării – până în 1763) Salvador de Bahía. Sclavii africani au reprezentat mâna de lucru pe plantațiile de cacao vreme îndelungată, contribuind la creșterea exponențială a producției.

perioade de secetă și fenomenul migrației interne. Evidente ambele mai ales în partea de nord a Braziliei, acestea și-au pus amprenta asupra întregii țări, dar și a structurii sale rasiale și sociale, largi mase de oameni deplasându-se dintr-un loc în altul, alungați de sărăcie și foamete.⁶ Gabriela însăși pleacă împreună cu un unchi (pe care fata îl va înmormânta pe drum) din *sertão*⁷, ajungând, la capătul puterilor, în orașul Ilhéus și părănd, în momentul în care Nacib dă ochii cu ea, întruchiparea sărăciei și mizeriei. În chip simbolic, prima lor întâlnire are loc la fosta piață de sclavi din oraș. Scena exprimă, desigur, și încălcarea flagrantă a valorilor sociale moderne, pe care Brazilia părea pe cale a le adopta, realitatea fiind, însă, adesea, mult mai dură decât versiunile sale oficiale cosmetizate: „Atunci a apărut altă femeie, îmbrăcată în niște zdrențe mizerabile și așa de murdară, că era imposibil să-i distingi trăsăturile feței, să-i dai o vârstă oarecare, cu părul încâlcit, îngălat de praf, cu picioarele desculțe. [...] Abia atunci Nacib și-a dat seama că într-adevăr era tânără, pentru că îi luceau ochii când râdea. A arătat cu degetul spre un grup și a răs iarăși, cu un răs limpede, cristalin, neașteptat. – Am plecat împreună, din același loc. Seceta a ucis tot ce era ființă vie, toate râurile au secăt, pomii s-au transformat în surcele de foc. Pe drum am întâlnit și alți oameni. Și ei pribegiți. Sunt singură pe lume.”

Ipostaze ale feminității și forme de manifestare ale divinității

Prezentată în contextul relației pe care o are cu Nacib Saad, Gabriela e privită de autor din diferite perspective pe parcursul romanului, una dintre acestea – poate mai puțin analizată în studiile critice care au vizat opera lui Amado – fiind și aceea că frumoasa sosită din *sertão* va deveni reprezentanta prin excelență a unei noi ordini morale în atât de previzibilul până atunci oraș Ilhéus. E vorba despre o morală ce derivă din tradiția africană yoruba, Gabriela putând fi interpretată, în acest context, drept o întruchipare a arhetipului feminin Yemanjá. Căci, deși la un prim nivel narativ cartea aceasta prezintă procesul de modernizare a unui oraș și, prin extensie, a întregii Brazilii în primele decenii ale secolului XX, nu același lucru se întâmplă în planul legilor nescrise, atât sociale, cât și morale: „Ilhéus se trans-

⁶ Analizând aceste aspecte, Sudha Swarnakar a evidențiat nu doar numele câtorva scriitori brazilieni reprezentativi care au abordat fenomenele mai sus menționate (în primul rând, Jorge Amado și José Americo de Almeida), ci a trecut în revistă și numeroase izvoare istorice care atestă complexitatea și gravitatea situației de-a lungul câtorva decenii (aproximativ din 1890 până în 1930; dar mulți ani secetoși au fost înregistrați și în deceniile și secolele precedente, fenomenul nefiind, însă, în trecut atât de grav și de extins), când au pierit din cauza foametei inclusiv comunități indigene, incapabile să facă față dezastrului natural, oamenii fiind siliți să-și abandoneze casele și să pornească înspre marile orașe situate mai la sud, în încercarea disperată de a-și salva viețile. (Sudha Swarnakar, „Drought, Misery and Migration. The Fictional World of José Americo de Almeida's *A Bagaceira* and Jorge Amado's *Seara Vermelha* and *Gabriela, Cravo e Canela*”, lecture delivered at the 2003 Meeting of the Latin American Study Association, Dallas, Texas).

⁷ *Sertão* – termen care denumește zona secetoasă din nord-estul Braziliei, cu vegetație puțină și rară, formată mai ales din arbuști spinoși, cactuși sau unele specii de arbori rezistenți la uscăciune și la temperaturi extreme.

forma. Totuși, mult mai lent se schimbau obiceiurile oamenilor. Așa se întâmplă întotdeauna în societate...”

Gabriela ajunge aici, locul unde, literalmente, i se va schimba viața, la capătul unei lungi călătorii, în cursul căreia îl pierde pe unchiul său, împreună cu care plecase la drum. Veritabilă experiență a inițierii, călătoria aceasta din *sertão* până la oraș consacră maturizarea protagonistei – care, în momentul când va fi angajată de Nacib, nu mai este o copilă neștiutoare, ci a avut deja partea ei de suferință și de nefericire (în trecutul său poartă durerea abuzului emoțional și fizic), a depășit stadiul inocenței și încearcă să-și croiască singură o nouă viață, mai bună – dar punând mai presus de orice valorile în care crede, mai cu seamă propria libertate. Ea se va și cunoaște pe sine la Ilhéus, alături de Nacib, înțelegând până la capăt cine este și de ce e în stare, dobândind treptat întregul curaj care-i e necesar pentru afirmarea deschisă a propriei individualități (și feminități debordante).

Dacă o privim pe Gabriela drept întruchipare a unei *orishá*, și anume Yemanjá, divinitate marină din mitologia yoruba, personajul feminin în jurul căruia este construit întregul roman se transformă într-o expresie a principiului transgresor, subversiv, având o logică morală întemeiată pe originea africană a acestei figuri sacre. Iar Amado are nevoie de acest personaj astfel construit „tocmai pentru a exprima, prin intermediul său, o formă subversivă de rezistență în calea presiunii sociale ce se îndreaptă spre alte coordonate, dar și pentru a o pune în opoziție cu imaginea adesea excesiv erotizată a mulatrei.”⁸

În mitologia africană, Yemanjá este una dintre divinitățile apei, cunoscută drept protectoare a râului Ogún, din Nigeria, cursul de apă cel mai important care străbătea vechiul teritoriu yoruba, fiind reprezentată cu forme senzuale și purtând un vas cu apă și / sau un evantai în mână (ca simbol al proșteșimii și seninătății).⁹ Principalele sale atribute sunt universul acvatic și familia, pe temeiul că fără apă nu poate exista viață pe pământ, devenind, așadar, și un principiu al existenței; e plină de vitalitate și are darul cântului și dansului. În textul lui Amado, Gabriela reprezintă principiul feminin din *candomblé*¹⁰ și are numeroase similitudini cu

⁸ Katia de la Cruz García, *Religiones históricas africanas y espiritualidad en la Diáspora presentes en la literatura del Caribe: Un análisis de arquetipos filosóficas afrocaribeños en la literatura contemporánea del Caribe desde la filosofía de Ifá como sistema de significación*. PhD. Thesis, University of Cape Town, March 2019, p. 253.

⁹ Numele acestei divinități provine de la sintagma yoruba „Yeye omo eja” („Mamă ai cărei fii sunt pești”). Ea este celebrată în ianuarie și februarie în Caraibe și în Brazilia (la Rio de Janeiro și Bahia), fiind reprezentată sub forma unei sirene având o oglindă în mână, șiraguri de perle la gât și purtând o lungă mantie albastră cu alb, în vreme ce în practicile *candomblé* din Brazilia e echivalată adesea cu reprezentările Fecioarei, fiind numită uneori și „Stella Maris”. (Cf. Robert Farris Thomson, *Flesh of the Spirit: African and Afro-American Art & Philosophy*, Vintage, 2010, p. 72).

¹⁰ *Candomblé* (cuvânt care, literal, înseamnă „dans în onoarea zeilor”) este denumirea pe care o poartă religia afro-braziliană derivată din animismul african, întemeiată pe un set de ritualuri, precum dansul pe ritmuri specifice, practici divinatorii, incantații, tehnici de meditație și vindecare. Cu toate că această religie era inițial întâlnită și practică mai cu seamă în provincia Bahia, datorită situației sale geografice (pe coasta atlantică) și a structurii rasiale a populației, ea s-a răspândit rapid în întreaga Brazilie, ajungând, sub forme sensibil diferite, și în câteva mari orașe. Cei care o practică cred în puterea miraculoasă a anumitor zeități cunoscute drept *orixás* /

Yemanjá, așa cum este evident încă din capitolul intitulat *Despre Fecioara de pe stânci*: „Stânci negre, ieșind din mare. Valurile se sparg în spumă albă de coasta lor de piatră. Raci cu clești înfricoșători se ivesc din vizuini ascunse. Noaptea se auzea învolburarea apei mușcând neobosită piatra. Din când în când, câte-o lumină ciudată se ivea pe plajă, se urca pe stânci, se pierdea în întuneric și reapărea pe țăncuri. Negrii ziceau că sunt vrăji de-ale sirenelor, îndurerate zeițe ale apelor, prefăcute în foc verde.”

Interesant este că Gabriela va fi descrisă în mod asemănător, mai ales atunci când speră să ia parte la diverse serbări și ritualuri, iar abia după aceea Nacib va înțelege, măcar în parte, cine și cum este ea. În plus, tânăra va purta adesea și o broșă ce trimite în mod clar la reprezentările sirenelor din mitologia occidentală, Amado combinând în chip original detalii creștine cu unele ce țin de spiritualitatea africană ori chiar de mitologia clasică: „Cum să ți-i închipui pe doamna Saad în fruntea cortegiului, cu coroană de carton aurit pe cap, unduindu-și trupul într-un dans cu pași mărunți, îmbrăcată în satin albastru și roșu, ducând steagul, cu încă douăzeci și două de păstorite cu lampioane, păstorita Gabriela, prima dintre toate, cea mai cunoscută dintre toate? [...] Peste coroana aurită, cu o stea. Peste stindardul cu însemnele celor trei crai și în mijloc pruncul Isus și mieluşelul. Nu a mângâiat-o cadoul pe care i l-a adus el, noaptea, când s-a întors acasă, o eșarfă scumpă, brodată cu franjuri. [...] Gabriela și-a scos pantofii, a alergat până în fața cortegiului și a smuls steagul din mâinile Miquelinei. Trupul i s-a răsucit, șoldurile parcă i s-au frânt, picioarele ei eliberate s-au slobozit în dans. Cortegiul înainta.”

Sigur că toate acestea se petrec pe fondul modernizării Braziliei, demers început încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar evident mai cu seamă în anii '20-'30, totul fiind pus sub semnul „Ordinii și progresului”, deviza înscrisă pe drapel. Tocmai de aceea, romanul lui Amado se dezvoltă pe două niveluri dezvoltate în paralel: pe de o parte, eforturile de creare a unei noi infrastructuri (mai ales portuare) care să înlesnească transporturile directe de cacao și, implicit, înflorirea economică a localității, iar pe de alta, modul de manifestare a vechii structuri *orishás* (sau *vodus*, *inquices* ori *caboclos*), în funcție de titlaturile purtate în diferite ramuri ori tradiții *candomblé*. Relațiile între aceste divinități, precum și calitățile (dar, nu o dată, și defectele lor), relațiile lor complicate sunt surprinse în cadrul unei mitologii constând în practici oraculare originale, care servesc, de asemenea, pentru a explica ori a prevesti soarta credincioșilor care caută ajutor și îndrumare. Prin intermediul activităților magice specifice (dans, muzică, invocații complicate, ceremonii întinse pe multe ore sau chiar zile) divinitățile sunt chemate să intervină în viața oamenilor, să țină departe dușmanii, să aline suferințele celor bolnavi și necăjiți, să ofere alinare și sfat în clipe de nevoie. În secolul XX, *candomblé* a devenit „o formă originală de catolicism creol”, combinat cu elemente ale credințelor yoruba, și bantu, provenite din vestul Africii și ajunse în Brazilia prin intermediul comerțului cu sclavi desfășurat mai ales de-a lungul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, de care depindea, în mare măsură, prosperitatea Imperiului Colonial Portughez și funcționarea agriculturii intensive de pe plantații. Cosmologia *candomblé* va îngloba, așadar, elemente specifice religiilor africane, unele aspecte creștine, precum și practici mitice indigene. În zilele noastre, *candomblé* denumeste „o religie afro-braziliană, dar și un set de tradiții și practici magice și, de asemenea, un întreg mod de viață organizat în conformitate cu reguli și norme provenite din diverse surse, puse sub această simbolică umbrelă capabilă să acopere totul.” (Cf. Lorand Matory, *Black Atlantic Religion. Tradition, Transnationalism, and Matriarchy in the Afro-Brazilian Candomblé*, Princeton University Press, 2005, pp. 12-13.)

patriarhale în raport cu tematica morală și ideologică a momentului (anul 1925). Evident, ideea de modernitate e reprezentată de acțiunile lui Mundinho Falcão și de relația sa tensionată cu bătrânul colonel Ramiro Bastos, ei fiind expresiile celor două tendințe ale epocii respective, legea violenței și a răzbunărilor sângeroase contrastând cu dorința de a impune noi reguli comerciale, în vederea obținerii unui profit însemnat. Iar dacă, așa cum am arătat în paginile anterioare, la început mai toată lumea din Ilhéus e de părere că o crimă de onoare nu trebuie pedepsită, fiind expresia tradiției, finalul cărții aduce schimbarea de perspectivă atât în privința relațiilor sociale, cât și a celor comerciale din Ilhéus. Desigur, femeile sunt complet absente din această ecuație, rolurile lor fiind predefinite și ținând exclusiv de universul domestic, ele fiind, chiar și în familiile cele mai bogate proprietatea taților ori soților. Cu excepția Gabrielei, desigur, cea care, venită din *sertão*, nu acceptă ordinea de lucruri preexistentă, subminând-o, chiar și fără să realizeze până la capăt ce înseamnă unele dintre acțiunile sau alegerile sale și nici ce consecințe pot avea acestea.

Astfel, chiar și după căsătoria cu Nacib, ea își continuă existența obișnuită, în conformitate cu alte ritmuri și norme decât cele sociale, de aceea va și avea legătura pasageră (adulteră) ce conduce la desfacerea căsătoriei. Pentru ea, mariajul nu e o formă de posesiune, ci de manifestare liberă a pasiunilor erotice, de aici evidenta sa opoziție față de regulile scrise și nescrise din Ilhéus și apartenența sa din ce în ce mai clară la o cosmoviziune diferită de cea occidental catolică, etalonul moral și social oficial în momentul sosirii sale în oraș. De aceea, ea nu înțelege de ce sunt interzise atâtea lucruri care i se par cât se poate de naturale, în primul rând afecțiunea față de alte persoane sau legăturile fizice libere. Valorile Gabrielei sunt puse în opoziție cu cele ale societății, nu întâmplător ea e o venetică, a sosit în oraș de departe, unde totul se desfășura altfel. Ceea ce va determina neînțelegerile dintre ea și Nacib – rezolvate, finalmente, într-un mod neașteptat.

Căci Gabriela, veritabilă întruchipare a unei divinități, e diferită de toate celeralele femei, e frumoasă, impetuoasă, iubește viața și vrea să trăiască orice clipă a existenței sale cu pasiune, cântând, dansând, gătind, răzând. Tocmai de aceea se poate afirma că logica în conformitate cu care trăiește ea e cea care o caracterizează și pe Yemanjá, câtă vreme fiecare zi a vieții sale stă sub semnul libertății – de alegere, de acțiune, a cuvântului. Semnificativ, ea se apropie de pisica sălbatică pe care o hrănește, dar nu o împiedică vreodată să plece, lăsând-o să vină doar atunci când vrea. La fel, tocmai de aceea nu poate aprecia unul dintre darurile pe care i le face Nacib, o pasăre într-o colivie, identificându-se, instantaneu, cu vietatea ținută captivă, astfel încât găsește soluția de a o elibera, fără, însă, a-l supăra pe Nacib, pretinzând pur și simplu că înaripata a zburat: „Niciodată n-a vrut o păsărică în colivie. Îi părea rău de ele. Nu spusese, însă, ca să nu-l supere pe domnu' Nacib. El se gândise să-i facă un cadou, să-i țină de urât acasă, un *sofré* cântător. Un cântec atât de trist, domnu' Nacib, atât de trist! Nu voia să-l jignească, o să aibă grijă. O să spună că păsărica a scăpat. S-a dus în curte și a deschis colivia în fața copacului.”

Gabriela subminează, așadar, prin toate faptele sale, vechea ordine patriarhală din Ilhéus, punându-l în încurcătură pe Nacib, care pe de o parte nu vrea să fie

exclus din societatea bună de aici, dar, pe de altă parte, nu vrea nici s-o piardă pe iubita sa, simbolică întrupare a unei *orishá* yoruba, principiul feminin de natură să transforme fundamental universul citadin în care a ajuns nu neapărat din alegerea proprie, ci mânăta de nevoie. De altfel, dacă în tradiția locului femeile erau aprioric excluse din viața socială, în lumea culturii yoruba de care aparține Gabriela, femeile dețineau poziții importante atât în cultul religios, cât și în plan social, ordinea lumii fiind accentuat matriarhală, de aici deschiderea Gabrielei spre orice formă de libertate și frecvențele încălcări ale regulilor masculine care îl fac pe Nacib să nu știe prea bine cum trebuie să reacționeze. Căci, dacă în conformitate cu modelele occidentale, femeile ar trebui să corespundă fie imaginii virginale a unei fecioare neprihănite, fie celei de Eva ispititoare, în spiritualitatea tradițională africană, de care Gabriela e legată prin fire trainice, aceste schematizări nu există, principiul feminin fiind evaluat în conformitate cu altă scară de valori.

Diferențele acestea fuseseră intuite încă înainte de Amado, căci unii dintre predecesorii săi importanți au inclus în creațiile lor personaje feminine aparținând social și moral altei lumi, străine de principiile eurocentriste sau occidentale, multă vreme foarte prețuite în întreaga Lume Nouă. Astfel, José de Alencar a publicat în 1857 romanul *O Guarani*, unde Isabel, protagonista, e metisă, fiind investită cu o serie de neașteptate calități (e drept că cel mai adesea tratate în cheia exotismului), însă tocmai ea devine simbolul noii națiuni braziliene, fiind născută dintr-o mamă indigenă și un tată portughez. Apoi, în 1881, apare *O Mulato*, de Aluisio de Azevedo, unde e abordată o problemă delicată, și anume iubirea interzisă dintre un metis și verișoara sa albă. Sigur că tragedia nu se va lăsa așteptată, ea fiind, practic, înscrisă în chiar ideea romanului. Treptat, însă, viziunea simplificatoare și schematismul narativ vor fi depășite, iar semnificațiile metisajului, ca și reprezentările metisului vor ajunge preocupări importante în literatura braziliană a începutului secolului XX, câtă vreme numeroși oameni de cultură din această întinsă țară a continentului sud american vor deveni conștienți de imposibilitatea purității raselor într-un astfel de univers, dar mai ales de nevoia metisajului, de realitatea amestecului raselor, credințelor, culturilor ed aici. Doar prin asumarea lor, sentimentul nașterii unei noi națiuni poate deveni cu adevărat puternic și poate aduce alături energiile regeneratoare de care Brazilia avea atâta nevoie.

Astfel că Amado nu se va mulțumi pur și simplu să erotizeze o figură feminină care, în mod clar, e mulatră – nuanța de scorțișoară a pielii sale spune cât se poate de clar acest lucru. În loc să rămână la un nivel superficial, autorul elaborează un veritabil roman identitar, punând la baza textului o nouă înțelegere a iubirii și a capacității (re)generatoare a energiilor sale. Iar Gabriela cucerește din primul moment, apoi hipnotizează și, finalmente, eliberează spiritual o comunitate până atunci prizonieră propriilor sale clișee de gândire și de comportament. Gabriela erotizează întregul spațiu în care se mișcă și pune sub semnul întrebării, prin modul său liber și natural de manifestare, toate preceptele morale din Ilhéus. Ea subminează, fără să vrea și fără să-și propună acest lucru, o întreagă ordine socială, învingându-și potențialii oponenți prin senzualitate și naturalețe, trăind totul în plan senzorial, și abia apoi rațional, și trăind întotdeauna așa cum simte ea că

trebuie, nu așa cum o anumită normă sau regulă (altfel neînțeleasă ori absurdă) pretinde că ar trebui.

Construcția unei conștiințe locale (ori naționale) depinde, deci, în Brazilia, nu doar de modelele străine de acest spațiu, ci în primul rând de vechea spiritualitate africană, păstrată și apoi recuperată prin intermediul urmașilor sclavilor aduși pe plantațiile de trestie de zahăr sau de cacao.¹¹ Gabriela e, în mod clar, una dintre urmașele acestora¹², ducând pretutindeni cu ea nu doar un bogat bagaj de cunoștințe culinar-gastronomice, de pildă, foarte utile în noua sa viață de la localul lui Nacib, ci și un întreg patrimoniu de credințe și valori fundamental diferite de cele ale lumii albe. Însă, doar aparent paradoxal, într-o lume cum e cea braziliană, tocmai aceste valori pline de vitalitate vor oferi șansa salvării ispirituale unui univers uman altfel amenințat de un soi de simbolică implozie și involuție, prins, așa cum era Ilhéus, de pildă, în chingile propriilor reguli, atât de străine ideii de libertate și de existență în conformitate cu ritmurile naturii, absolut necesare în această mare și miraculoasă Lume Nouă. Tocmai de aceea, „cosmoviziunea *yoruba* se dovedește foarte utilă în descifrarea multor semnificații ale romanului lui Amado, care, altfel, ar putea fi trece neobservate, aceasta permițând identificarea individului cu un grup social având valori culturale și religioase bine stabilite”¹³ (adesea, fundamental diferite de cele ale comunității dominante – dominate de valori euro-centriste), capabile să confere un sens profund existenței omului pe pământ și, de asemenea, să-i ofere speranța unei veritabile salvări și renașteri spirituale.

Bibliografie / Bibliography:

Jorge Amado, *Gabriela*. Traducere și note de Dan Munteanu Colán, București, Editura Univers, 2013.

Katia de la Cruz García, *Religiones historicas africanas y espiritualidad en la Diáspora presentes en la literatura del Caribe: Un análisis de arquetipos filosóficas afrocaribeños en la literatura contemporánea del Caribe desde la filosofía de Ifá como sistema de significación*. PhD. Thesis, University of Cape Town, March 2019.

Robert Farris Thomson, *Flesh of the Spirit: African and Afro-American Art & Philosophy*, Vintage Books, 2010.

¹¹ Nu trebuie să uităm că, deși sclavia a fost oficial și definitiv abolită în Brazilia în anul 1888, din cauza situației materiale extrem de precare ori a imposibilității de a-și găsi o slujbă care să le ofere speranța unei vieți mai bune, mulți dintre foștii sclavi au rămas mai departe pe plantațiile unde lucraseră, fiind siliți de împrejurări să accepte salarii de mizerie, care nu le asigurau decât supraviețuirea de pe o zi pe alta. Va fi nevoie de câteva decenii pentru ca urmașii acestora să se poată emancipa cu adevărat și să poată începe să trăiască altfel, găsind curajul și resursele materiale necesare pentru a putea părăsi plantațiile unde trăiseră și muriseră strămoșii lor.

¹² În conformitate cu unele documentelor istorice, se pare că de-a lungul întregii epoci coloniale, au ajuns în America de Sud peste 11 milioane de sclavi africani pentru a munci pe plantații, aceștia aducând cu ei toate credințele religioase *yoruba* din Africa de Vest. Acest fapt determină și profunda influență pe care o vor exercita ritualurile africane de-a lungul întregii istorii a Lumii Noi, fenomenul putând fi analizat cel mai bine în Caraibe și în Brazilia, tocmai din cauza specificului agriculturii extinse, care a necesitat, de-a lungul veacurilor, mână de lucru neplătită.

¹³ Katia de la Cruz García, *op. cit.*, p. 277.

John Gledson, „Brazilian Prose from 1945 to 1980”, in *Cambridge History of Latin American Literature*, edited by Roberto González Echevarría & Enrique Pupo Walker, vol. III, Cambridge University Press, 2008.

Lorand Matory, *Black Atlantic Religion. Tradition, Transnationalism, and Matriarchy in the Afro-Brazilian Candomblé*, Princeton University Press, 2005.

Bede Scott, „The Literature of Cacao”, in *Ariel. A Review of International English Literature*, Vol. 54, No. 3-4/2023.

Sudha Swarnakar, „Drought, Misery and Migration. The Fictional World of José Americo de Almeida's *A Bagaceira* and Jorge Amado's *Seara Vermelha* and *Gabriela, Cravo e Canela*”, lecture delivered at the *2003 Meeting of the Latin American Study Association, Dallas, Texas*.